

Vad kan poststrukturalistisk analys tillföra studier av sexuellt våld i äldre tid? Monika Edgren granskar ett svenskt våldtäktsmål från 1821 och finner hur både förövarens och offrets positioner konstrueras genom lagens könade språk. Motstånd mot diskursen formuleras också – men från ett oväntat håll.

Att återupprätta äran. Språk, subjekt och sexuellt våld i äldre tid

Monika Edgren

I Helsingborg år 1821 utsattes en mycket ung kvinna, nästan ännu ett barn, för grov våldtäkt av sin husbonde. Fallet var ett av få i sitt slag som nådde till rätten. I första instans, stadens kämnärsrätt, ansågs det inte bevisat att våldtäkten fullbordats trots att examinationen utförd av såväl läkare som jordegumma visade att flickan utsatts för grovt våld i underlivet.¹ Straffet blev därför endast böter. Hovrätten ansåg emellertid senare att bevisningen var tillräcklig för full straffsats, fästningsstraff. Om bevisningen höll betraktades våldtäkt således som ett mycket grovt brott. För offret var det äran som stod på spel. Om brottet uppdagades men inte ledde till åtal och dom riskerade hon att förlora äran. Men om gärningsmannen fällades och dömdes återställdes könsordningen genom ärans återupprättande.

Händelsen ovan framstår i ljuset av våra moderna analytiska perspektiv som ett utslag av patriarkal makt och klassmakt. Men dessa

båda maktdimensioner måste diskuteras i all sin komplexitet som materiella såväl som diskursiva samhällsstrukturer.

Syftet med denna artikel är att bidra med en konkret analys av ett rättsfall samt att diskutera vad poststrukturalistiska analysredskap kan tillföra studier av sexuellt våld. Jag kommer därför att redogöra tämligen ingående för de teoretiska feministiska positioner som ligger till grund för en analys av språket som maktstruktur. Jag inleder med att redogöra för frågor om kunskap och makt, samt subjektets ställning i lagstiftning och rättspraxis utifrån de centrala juridiska begreppen *tvång* och *samtycke*.

Det grepp jag vill använda för att klargöra vad som kan vinnas genom ett poststrukturalistiskt tänkande är att kontrastera mot en feministisk rättsteori som utgår från att subjektet existerar a priori. Subjektets ställning handlar om hur länken ser ut mellan samhällsstruktur och det sociala varat, samt om hur man kan se

på skuld och ansvar och vad ett emancipatoriskt projekt kan bestå i. Jag knyter an till Michel Foucaults koppling mellan kunskap och makt genom diskursiva praktiker, samt till feministisk vidareutveckling av hans poststrukturalistiska position, vilket innebär att den könade kroppen diskuteras. Med hjälp av rättsfallet skall jag analysera den kunskapande makten i lagens språk. Utifrån detta feministiska perspektiv skall jag problematisera begreppen *ära* och *heder*, vilka var centrala aspekter av människors vardagsliv i den här gällande kontexten. Detta kan kanske även kasta något ljus över dagens debatt kring dessa begrepp.²

Feministisk rättsteori

Som kontrastering har jag valt den feministiska rättsteori som juridikprofessorn Catharine A MacKinnon är en företrädare för. Hennes plädering för en feministisk rättsteori i boken *Toward a Feminist Theory of the State* (1989) är en hållning som många inspirerats av. Kvinnors objektifiering genom sexualiteten är fokus för denna feministiska kritik. Några år senare, 1995, kom rättssociologen Carol Smart's *Law, Crime and Sexuality*, en bok med en helt annan feministisk agenda som tar spjörn mot de ontologiskt grundade teoriernas brister.³ Hon meddelar i inledningen att hennes perspektiv utgår från att diskurser konstruerar subjekt, till skillnad från den vetenskapliga hållning som säger att subjekt existerar a priori och är så att säga färdiga att utsättas för diverse förtryckande handlingar (Smart 1995, s. 8).

MacKinnon diskuterar relationen mellan social verklighet och lag och för fram det många vetenskapskritiker sagt förut, nämligen att samhället och dess institutioner inte är neutralt och objektivt inrättade. Marxistiska forskare har bidragit med genomarbetade teorier om kunskapens dolda antaganden i allmänhet och femini-

ster har bidragit med teorier om kunskap och kön i synnerhet. Filosofen Sandra Harding skriver i inledningen till sin bok *The Science Question in Feminism* att

inom varje område måste vi förstå att det vi tog som mänskligt inkluderande problematiker, begrepp, teorier, objektiva metodologier och transcendentala sanningar i verkligheten är mycket mindre än det. Istället är dessa tankeprodukter märkta av sina kollektiva och individuella skapare och deras skapare är i sin tur tydligt märkta av genus, klass, ras och kultur.⁴

Hardings kunskapskritik går ut på att de hegemoniska perspektiven härrör från de härskande skikten. Är då kunskap bara en fråga om makt och legitimitet? Kan en feministisk vetenskapsteori (rättsteori) bli legitim samtidigt som den synliggör subjektiviteten? På den frågan skulle MacKinnon svara ja. De förtryckta har en position från vilken en bättre sanning kan komma. MacKinnon och Smart förespråkar olika vägar för en feministisk vetenskapssyn (rättsteori). MacKinnon menar att rättssynen är mansdominerad därför att den utgår från mäns erfarenheter (MacKinnon 1989, s. 127). Även om hon uttryckligen säger att manskollektivet fragmenteras av klass och etnicitet så talar hon ändå om män som ett homogent kollektiv. Det är män som inrättat institutionerna: konstitutionerna och domstolarna, som gjort en uppdelning mellan offentlig rätt och civil rätt och det är männen som århundraden igenom bestämt rättspraxis, säger hon och menar att det är därför som tolkningar som strider mot rättspraxis tolkas som utslag av särintressen. För MacKinnon kan legitimiteten hos denna rättsyn brytas bara genom att kvinnors erfarenheter synliggörs. Att synliggöra är att visa att världen

ser annorlunda ut från ett kvinnoperspektiv. Synliggörande visar att kvinnors liv präglas av sexuell objektivering ”först i världen, sedan i huvudet, först i det synbara tillägnet, sedan i påtvingad sex (könsumgänt)” (s. 127).

Kvinnors erfarenheter måste synliggöras på två plan, menar MacKinnon. Det ena planet är det epistemologiska och det andra det ontologiska. Det förstnämnda handlar om att inte godta beskrivningarna av rätten och lagen, t ex att bara vissa områden kan belysas med juridiska instrument. Denna kamp är i sin tur förutsättningen för att lyckas på det ontologiska planet, alltså där kvinnors verklighet förändras med hjälp av rättssystemet (s. 83–105).

Den legitimitet MacKinnon ger en feministisk vetenskapsteori skulle kunna benämnas stark objektivitet. Och dess kunskapssyn kan kallas ståndpunktsfeministisk. Sandra Harding sorterar in de feministiska kunskapsteorierna i empirisk feminism, ståndpunktsfeminism och poststrukturell feminism i sin jakt efter en kunskapsteori som kan vara ”en försvarbar vägledning till praktiska beslut som påverkar kvinnors liv”.⁵ Enligt ståndpunktsfeminismen grundas kunskap i erfarenhet, vilket MacKinnon starkt betonar. Kvinnor har andra erfarenheter än män och det är inte kvinnors erfarenheter som har skapat rättssystemet. En kunskapsteori grundad på kvinnors erfarenheter behöver inga nya abstrakta teorier om individen för att bli legitim. Allt som behövs är att erkänna erfarenheterna och därmed ta emot redskapen för en bättre, mindre förvrängd vetenskap. Denna vetenskapssyn förkastar alltså inte de traditionella idealen om möjligheterna att nå god kunskap. Kunskap förankrad i de förtryckta människornas verkliga liv är helt enkelt mindre förvrängd. De förtryckta har inga skäl att förvränga. Den feministiska forskaren delar dessa erfarenheter och skapar kunskap utifrån sin

sociala position och med en agenda för social förändring; demokratiskt, moraliskt och politiskt, vilket ger stark objektivitet.⁶

Hardings försäkringar om att ståndpunktsteorin inte tystar andra röster, eller gör allas röst till en vit, medelklasskvinnas röst, eller essentialiserar kön, har dock inte övertygat alla. Jane Flax t ex menar att kvinnor i ståndpunktsteorin blir lika ”på grund av deras kön” och att kvinnors delaktighet i förtryck framstår som otänkbart.⁷

Fixa kategorier

Om MacKinnons feministiska rättsteori kan positioneras inom ståndpunktsteorin, kan Carol Smart's vetenskapssyn placeras inom en poststrukturell tradition. Smart's kritik låter förstå att det ståndpunktsfeministiska perspektivet som säger att lagen är sexistisk och styrd av manliga perspektiv, och således möjlig att förändra till en rättvis lag, är en problematisk hållning därför att den vill ersätta den homogena kategorin män med den lika homogena kategorin kvinnor. Om kategorin kvinnor representeras av den vita, heterosexuella medelklasskvinnan kan emellertid samma kritik riktas mot detta perspektiv som mot den manliga rättsteorin. I stället för att se lagen som sexistisk och som en kunskap situerad i ett manligt ontologiskt subjekt, vill Smart förstå lagen som skapare av könade subjektpositioner. Hon föreslår således att lagen och rättsutövningen granskas som processer vilka skapar fixa kategorier (Smart, s. 186–195), medan MacKinnons feminism implicerar att kategorierna föregår den sociala och historiska kontexten.

Sandra Harding menar att poststrukturellismen har problem med subjektet i den mening att kunskapens subjekt inte kan ställas till ansvar, dvs att makten att bestämma kunskapen och framställa den som objektiv och neutral

saknar ansvariga subjekt (=män). Kunskaps-subjektet negligeras ofta i den poststrukturalistiska traditionen, vilket är problematiskt för ett emancipatoriskt projekt.

Bland andra Elisabeth Grosz och Donna Haraway har diskuterat problemet. Haraway har myntat begreppet *situering*, vilket anger en vetenskapsposition som gör det möjligt att knyta de kunskapande subjekten till ansvar. Men det handlar om subjekt med komplexa situationer i bland annat klass, sexualitet och etnicitet, situationer som skär över varandra. Hon förespråkar en vetenskapsteoretisk position som innebär att all kunskapsproduktion, även feministisk, är situerad i en kropp och skall synliggöras. Hennes emancipatoriska vetenskapsprojekt består i kommunikation mellan kunskapande subjekt.⁸ Den poststrukturalistiska kritiken har synliggjort att motstånd och förtryck kan bära på maktdimensioner som slår tillbaka mot den underordnade. Ett emancipatoriskt grepp är därför att förstå subjektet som decentrerat, det har inte bara en plats. Lika litet som enskilda subjekt är entydigt sammansatta är kollektiva subjekt det.⁹

Ett annat emancipatoriskt grepp innebär att arbeta med språkliga dekonstruktioner av de sociala praktiker som skapar olika maktpositioner. Jag sympatiserar med Haraways hållning inte minst för att den öppnar för möjligheten att kommunicera förtryckets erfarenhet och på så sätt inte låser kunskapens legitimitet.

Våldtäkt och rättsteori

Både MacKinnon och Smart framhåller att lag, våld och sexualitet är en fråga om kunskap och makt. Men de förstår makt och maktens objekt och subjekt på olika sätt, vilket jag nu skall diskutera utifrån grundläggande rättspraktiker kring våldtäkt.

Tvång eller samtycke är centrala aspekter i

rättsteorierna om sexuellt våld. Det krävs bevis på att offret gjort motstånd för att förövaren otvetydigt skall kunna fällas för våldtäktsbrott, definierat som en sexualhandling utförd under våld eller hot. Rättspråket uttrycker rådande föreställningar om kön liksom det bidrar till att (åter)skapa kön. Vare sig offret har tvingats eller samtyckt så uttrycks en differentierad syn på kvinnlig och manlig sexualitet – män är aktiva och kvinnor passiva, menar Ulrika Andersson, som granskat några våldtäktsmål från högsta domstolen i Sverige under 1980- och 90-talen. Dikotomiseringen upprätthåller heterosexualiteten som norm, menar Andersson.¹⁰

Tvång eller samtycke har hört till den rättsliga begreppsapparaten under lång tid, men som ett centralt redskap för rätten först från det sena 1700-talet. Offret skulle kunna lägga fram bevis på tvång genom att någon vittnade om att hon ropat eller genom att hennes kläder var sönderrivna.¹¹ Bakom begreppen döljer sig djupt rotade patriarkala föreställningar om kvinnlig och manlig sexualitet och samhällelig ordning. Under inflytande av detta begreppspar kunde prostituerade kvinnor och kvinnor som hade rykte om sig för osedligt leverne lämnas utan mycket rättslig hjälp till upprättelse vid sexuella övergrepp i äldre tid. Vem kunde tro på deras berättelser om motstånd? Bekantskap med förövaren var likaså en försvårande omständighet för kvinnor som sökte upprättelse. Graviditet efter våldtäkt var en aspekt som skyddade våldsverkaren genom föreställningen att graviditet inte var möjligt utan samtycke (Hassan Jansson 2002, s. 32).

MacKinnon och Smart presenterar olika feministiska förståelser av begreppen tvång och samtycke. MacKinnons utgångspunkt är att lag och rättssystem upprätthåller manlig dominans genom att skilja mellan våldtäkt och

sexualitet, mellan tvång och samtycke. Lagen säger att våldtäkt är ett sexuellt brott som inte är "ett brott när det ser ut som sex", säger hon (MacKinnon, s. 127). Eftersom sexualitet definieras utifrån manlig dominans och heterosexuella normer är det problematiskt för kvinnor att göra en klar distinktion mellan våldtäkt och samlag, "män tvingar kvinnor, kvinnor samtycker", menar hon. Våldtäktslagarnas problem för kvinnor är det implicita antagandet att samtycke till sex är detsamma för båda könen, att kvinnor har samma frihet som män (s. 168–169). Hon tänker sig således att bara i en feministisk stat skulle distinktionen mellan tvång och samtycke vara relevant. Bara där kan det finnas sexualitet utan makt. Det manliga rättssystemet är följaktligen problematiskt att ta i anspråk eftersom manlig dominans reproduceras även då offret får upprättelse.

Carol Smart problematiserar på annat sätt. Även hennes tolkningar av lag och rättssystem innebär att våldtäktsmål reproducerar makten, men hennes slutsatser och feministiska agenda är en helt annan. Smart ställer sig tveksam till tanken på sexualitet som en identitet utanför de kontexter där den tar form. Det finns inget naturligt begär, ingen ontologisk sexuell status. I stället är det just bland annat det rättsliga systemet som skapar begär och identiteter, säger hon i Michel Foucaults anda. Hon hävdar att de feministiska rättsteorier som t ex MacKinnon förespråkar i själva verket bygger på viktorianiska konstruktioner av kön. Följaktligen erkänner Smart inte heller begreppet kvinnors erfarenheter. Även erfarenheter är diskursivt konstruerade (Smart, s. 85). Smarts feministiska emancipatoriska strategi innebär att dekonstruera de sanningsregimer som lagen vilar på och utan vars stöd våldtäktsmål inte kan slå tillbaka mot offren. Begreppen tvång och samtycke döljer inte rena, naturliga begär som MacKinnon

antar. Men begreppen är inte desto mindre maktinstrument. De förkönar kroppar och gör dem tillgängliga för förtryckande diskurser. De berättelseramar som offren har tillgång till i rättssystemet är redan präglade av maktiskurser. Tvång och samtycke ingår på så sätt i en rättsdiskurs som är

en standardform av sexuell fantasi eller till och med pornografi där hon blir slampen som hetsar upp män och som visar sin tillgänglighet genom varje fiber i kläder och uppträdande. Den enda skillnaden mellan våldtäktsberättelsen och standardfantasin är att i den förra klagar hon (Smart, s. 83).

I våldtäktsmålet skrivs offrets berättelse om och hon blir den ondskefulla och föraktade och slutligen den huvudmisstänkta.

Smarts kritik är intressant och relevant, men jag menar att hon inte tar kroppen på riktigt allvar då hennes perspektiv implicerar att kulturella inskriptioner som tvång kontra samtycke helt och hållet skapar kroppars identiteter. Skapar de kulturella inskriptionerna könsskillnad? frågar sig filosofen Elisabeth Grosz i sin kritiska läsning av Foucault, eller förutsätter inskriptionerna könsskillnad? Hennes poäng är att alla kroppar inte påverkas på samma sätt av lagens praktiker; tvång eller samtycke. Grosz som är inspirerad av Foucaults diskursanalys har emellertid också kritiska invändningar mot den foucaultinspirerade metodologi enligt vilken makten tycks operera på samma sätt oavsett klass och etnicitet. Foucault talade endast om den abstrakta manliga kroppen. En feministisk kritik måste utgå från att kroppen inte är ett oskrivet blad.¹² Det våld som drabbar kvinnor kan inte förstås enbart som en diskursiv makt, eftersom denna makt inte slår blint. Vi

behöver därför förstå kopplingarna till sociala positioner. Grosz arbetar sig fram genom fenomenologin, psykoanalysen och Nietzsches kunskapssyn för att förstå vad kroppen som tar emot och motstår inskriptioner är för något, för att kunna klargöra hur subjektivitet, erfarenhet och identitet är länkat till den könade kroppen.

Kroppar och sexualitet har både strukturerats socialt och historiskt och levts socialt och historiskt. Lust, rädslor och begär är alltid levda erfarenheter även om de också alltid erfars genom bilder och förväntningar som inte är universella och generella. Grosz vänder sig till psykoanalytiskt inspirerade tänkare för att förstå kroppars kroppslighet och subjektivitet. Hennes tanke är att kvinnors kroppar är inskrivna i något slags ständigt läckage. De är projicerade utifrån som en avvikelse från den manliga kroppen som har substans medan kvinnors kroppar ses som flytande. Detta dualistiska tänkande i västerländsk kultur har t ex format representationen av kvinnors sexualitet och begär som svarande mot struktureringen av det manliga heterosexuella begäret (Grosz 1994, s. 187–190, 197–210).

Performativt handlande

Även Judith Butler lutar sig mot psykoanalytiskt inspirerade tänkare för att tolka subjektivitet och könsskillnad. Hon accepterar psykoanalytiska begrepp som bortträngning och förnekande, men till skillnad från psykoanalysen där dessa processer föregår subjektets inträde i det sociala livet, framhåller Butler att detta är performativt handlande som utmärks av ständig upprepning, vilket skapar något slags undermedvetet. Just på grund av upprepningen är subjektiviteten också inifrån kommande, dvs den kan inte förstås enbart som en språklig konstruktion. Normativt reglerande

praktiker upprätthåller könsskillnad och underbygger den heterosexuella normen.¹³

Subjektiviteten är, säger Butler, inte bara en språklig konstruktion och detta är viktigt för att vi inte ska förledas att tro att subjektiviteten är utbytbar hur som helst. Det är den ständiga upprepningen i det sociala livet som skapar subjektivitet men det som skall upprepas och ligga till grund för det performativa handlandet skapas av språket. Det är därför också viktigt att förstå hur denna länk mellan samhällsstruktur och det sociala varat ser ut, dvs hur individen får en subjektposition varifrån hon kan tala och bli hörd och leva ut sina erfarenheter i det historiska rummet.

Butler knyter här an till begreppet *interpellation* i Louis Althusserns tänkande, men gör det utan att ta till sig något annat från denna strukturmarxistiska tradition (Butler 1993, s. 121–123). Begreppet utgör länken mellan struktur och subjekt. En av stötestenarna inom marxismen har varit just frågan om skapandet av subjektet och huruvida detta kan härledas direkt till de sociala relationerna eller om det finns språkliga förbindelselänkar. På liknande sätt har frågan problematiserats inom feministisk teori och särskilt frågan hur kvinnors erfarenheter skapas.¹⁴

Interpellationen, tilltalet, eller benämmandet ”inviger det individuella till subjektets subjektiverade ställning”, säger Butler. För att förtydliga poängen kan man säga att medan subjektet i en traditionell marxistisk tradition skapas genom de sociala relationernas levda erfarenheter utan några språkliga förmedlingslänkar, så ses interpellationen inom strukturmarxismen som just en sådan länk som skapas genom språket. Individen tilltalas och blir eventuellt genom tilltalet ett subjekt. Språket bidrar alltså till att konstituera den sociala verkligheten och erfarenheten. Interpellationen, det språkliga tillta-

let, konstruerar en plats för subjektet varifrån det kan tala. Språket avgör vad subjektet upplever och bestämmer handlingsalternativen, men språket är i högsta grad kopplat till den sociala samhällsstrukturen. Medan Althusserns förståelse av begreppet interpellation blir deterministiskt genom att subjektets svar på benämningen, reprimanden, bekräftar strukturen, är Butlers poäng att interpellationen också bär på möjlighet till motstånd. Den kan både avvisas och överskridas:

på så sätt förlorar interpellationen sin ställning som ett enkelt performativ, en diskursiv akt med makt att skapa det som den hänvisar till, och skapar mer än den någonsin avsåg, betecknar utöver varje avsedd referent. Det är detta det performativas konstitutiva misslyckande, denna glidning mellan diskursiv befallning och dess tillägnade effekt, som ger den lingvistiska förutsättningen och ett index för en därur följande olydnad (Butler, s. 122).

Samtidigt utgör interpellationen grunden för motståndet. Den subjektsposition, eller de positioner som interpellationen konstruerar, är den eller de som motståndet tar spjörn emot, men utan att motståndet reduceras till denna konstruktion.

En interpellation, ett tilltal, är en skapad subjektsposition som individen kan svara på eller välja att inte hörsamma. Tillalet kan vara exempelvis flicka, pojke, moder, fader, hustru, man, dotter, son, homosexuell, heterosexuell, arbetarklass, överklass, våldtäktsoffer, våldtäktsförövare etc. Dessa kan genomkorsa och utesluta varandra. Långt fram i modern tid kunde t ex ett våldtäktsoffer inte vara en man och en hustru kunde inte våldtas av sin make. Detta utesluter då vissa subjektskombinationer.

Till ett tilltal kopplas olika förväntningar. Till våldtäktsoffret är en mängd juridiska betydelsebärande begrepp kopplade. De mest centrala är begreppen tvång och samtycke. Dessa förväntningar bidrar till att konstruera offrets position genom att de anvisar en plats där hon kan få lindring och upprättelse och varifrån motstånd kan mobiliseras. Men om tilltalet enbart bekräftar strukturen är inget verkligt motstånd möjligt. Detta har varit en viktig kritik mot Althusserns strukturmarxism. Det som däremot gör motstånd möjligt är att förstå subjektet som decentrerat. Subjektet har inte bara en position utan kan interPELLERAS utifrån skilda diskurser som kan vara motstridiga eller motverka varandra. Tvång och samtycke är i förhållande till varandra uteslutande positioner som subjektet kan inta och till vilka normativa praktiker är kopplade. Tvång kontra samtycke, liksom de i äldre tid synnerligen verksamma begreppen ära och heder, ger våldtäktsoffret en plats där det har rätt att tala och bli hört. Men en individ är samtidigt mycket mer än ett våldtäktsoffer och interPELLERAS av andra diskurser. Om t ex ett kvinnligt våldtäktsoffer samtidigt interPELLERAS i en gentemot våldtäktsmannen överordnad klassposition kan motstånd lättare mobiliseras.

Inom traditionell vetenskap ses begreppen tvång och samtycke som svarande mot en oförmedlad verklighet, dvs man ifrågasätter inte den kunskapande makten hos begreppen. I en poststrukturalistisk tradition däremot ses begreppen som konstituerande av den sociala verkligheten. När begreppen används i forskningen är det viktigt att klargöra huruvida de används som utsagor om verklighetens beskaffenhet, eller verklighetens representation. För de forskare som anser att begreppen täcker verkligheten och kanske till och med ger en korrekt bild av verkligheten ses identiteter som

givna av de sociala och kulturella relationerna. Om man däremot, vilket jag vill plädera för, ser begreppen som tankefigurer och redskap för att skapa världsbilder och sociala relationer, så handlar begreppen om kunskap och makt. Subjektet, eller subjektpositionen, hör ihop med ideologier genom att individen interPELLERAS via språket. Om individen bejakar positionen, t ex för att försvara sig i rätten, kan ideologin återskapas. Men då det finns flera konkurrerande interPELLATIONER finns också alltid möjlighet att i det performativa handlandet göra motstånd.

Tvång och samtycke, heder och ära

Begreppen tvång och samtycke och dess konstituerande innebörder har inte varit föremål för analyser av sexuellt våld inom forskning rörande äldre tid. Däremot har makt och motstånd utifrån de i äldre tid verksamma begreppen ära och heder diskuterats. Från mitt syfte kan man frilägga två hållningar i forskningen. Den ena ser ära och heder i kontexten av en patriarkal samhällsstruktur där våldtäkt var ett brott mot samhällsordningen och hushållet. Där har jag själv positionerat mig i en tidigare analys av föreliggande rättsfall. Inflytandet från Carol Smarts perspektiv fanns redan då men ska här utvecklas ytterligare.¹⁵

Övergångar längs en tidsaxel från feodalism till kapitalism, från traditionellt till modernt osv, är givna problematiseringar för samhällsforskare. Så även inom forskningen om sexuellt våld mot kvinnor. En specifik övergång som diskuteras är om sexuellt våld fick en ny innebörd i det moderna samhället under 1800-talet – om husbondeväldets upplösning lösgjorde kvinnors kroppar från kollektiva band. Och om denna process i så fall gav kvinnor större kontroll över rättsprocesserna. Det är ovanligt att ställa frågor om förändring har

skett. Istället vill man veta hur och varför. Karin Hassan Jansson skriver i sin bok om synen på våldtäkt i Sverige från 1600- till 1800-talen, att offrens berättelser förändras i takt med att den tidigmoderna samhällsordningen löses upp. Ärbarhet blir t ex inte längre ett tillgängligt begrepp i rättsprocesserna. Jansson ser en övergång från "position och kön" till "person och kön". Hon har tagit intryck av forskare som arbetar med våldtäktsberättelser som metodiskt grepp. Med stöd hos Barbara Hanawalt och Miranda Chaytor bygger hennes analyser av sexuellt våld på uppfattningen att offrens berättelser var knutna till samhällsposition, i första hand civilstånd. Det innebär att hon genom offrens och vittnens berättelser i rätten försöker frilägga synen på våldtäkt. Detta gäller såväl hur offren (kvinnorna) själva och omgivningen förstod och tolkade våldet, som hur rätten motiverade sina argument och domar. Hassan Jansson menar att våldtäkt i tidigmodern tid var ett brott mot samhällsordningen och hushållsordningen. Hon visar att berättelserna från våldtagna gifta kvinnor följde en struktur som klart vittnade om ärans betydelse för äktenskapet som institution med mannen som dess övervakare. Äran var det kvinnors sak att själva försvara, vilket kan tolkas som att de var självständiga individer som försvarade sin ära och heder som kvinnor. Men i första hand försvarade de äktenskapets och hushållets heder, menar Hassan Jansson (s. 45, 198).

Med ett feministiskt perspektiv problematiseras således äktenskapet och hushållet som samhällsinstitutioner. Kvinnors försvar av äran kan inte ses frikopplat från dessa maktinstitutioner.

Ära och heder måste förstås i ett historiskt sammanhang. Dessa begrepp betyder något. Hassan Jansson vill tolka dem i ljuset av en social-politisk maktteori där begreppen ingår i

den patriarkala husbondeekonomin och bidrar till maktens upprätthållande. Miranda Chaytor framhåller i sin studie av våldtäkt i England under övergången till modern tid att individens lösgörande från den patriarkala hushållstrukturen började märkas redan under det sena 1600-talet genom att offrens roll i våldet betonades allt starkare. Det krävdes då att offret skulle freda sig mot misstankar om samtycke. Chaytor menar att denna förändring även innebar en differentiering med avseende på klass. Arbetande kvinnor kunde hänvisa äran till sitt arbete och ytterst till den som ägde deras arbete, medan icke arbetande kvinnor bara hade sin kropp att förlägga äran till. För dessa kvinnor var våldtäkt ett brott mot kropp och individ och de hade i sina berättelser inte tillgång till de ramar som arbetande kvinnor hade.¹⁶

Andra forskare avvisar det förändringsperspektiv som huvudfåran inom forskningen om våldtäkt ansluter sig till. Med syftet att lyfta fram kvinnors aktörskap betonas här att kvinnor var självständiga rättssubjekt som försvarade sin ära.¹⁷ Det finns ingen anledning att betvivla att kvinnor var kapabla rättssubjekt som kunde föra sin egen talan i rätten. Däremot måste man fråga sig vilka de strukturella ramarna var inom vilka ära och heder upprätthölls, samt vilka könskonstruerande innebörder och konsekvenser äran och hedern hade i äldre tid. Och den intressanta frågan är då också på vilket sätt, i vilken position, kvinnor bidrog till att återskapa maktdiskurser. Jag menar att denna forskning osynliggör makten genom att inte hålla isär begreppen och den verklighet som dessa begrepp konstituerar. Jag menar att tvång och samtycke måste granskas tillsammans med begreppen ära och heder, eftersom dessa var centrala aspekter av människors vardagsliv. Hedern stod på spel i den rättsliga hanteringen av den sexuerade rättsdiskursen där

tvång och samtycke ingick. Ära och heder bör därför betraktas som samhällskonstituerande begrepp. De bär på historiskt förhandlingsbara betydelser. Hur ära och heder bygger upp subjektspositionen våldtäktsoffer kan begripliggöras just med begreppet interpellation. Äran och hedern kan då ses som språkliga konstruktioner som ger subjektet en social position, en ideologisk subjektsposition.

Ett maktperspektiv är nödvändigt för att se att rättsteorins språk inte är neutralt. Äran var ett diskursivt begrepp som bland annat rättsteorin omfattades av. Detta begrepp utgjorde ramen för människors handlingsutrymme. Att försvara sin heder var lika mycket ett tvång som att bli av med sin heder. Äran var ett såväl inkluderande som exkluderande redskap som disciplinerade människor. Det var i högsta grad ett såväl könsdifferentierat som ett klassdifferentierat begrepp. Kvinnors ära bestämdes, till skillnad från männens, huvudsakligen av sexualiteten, och sexualiteten hörde till samhällsordningen, som bland andra Hassan Jansson framhållit. Rättsteorin och rättspraktikerna förändrades med övergången till modern tid, vilket kan läsas i att offret (kvinnan) tilldelades ett större ansvar för våldtäktshandlingen.

Förövarens position

Även ett annat forskningsläge är relevant utifrån de frågor jag ställer. Förövarens position och betydelse för rättsprocesserna har diskuterats i forskningen. Anna Clark har t ex analyserat fall i England under slutet av 1700-talet där husbönder anklagas för att ha våldtagit sina pigor. De fälldes inte. De män som kunde dömas för våldtäkt var antingen excentriska representanter för överklassen, mot vilken den framväxande medelklassen positionerade sig, eller representanter för lägre klass.¹⁸ Även Hassan Janssons forskning på svenskt material vi-

sar att det var svårt att fälla husbönder. Hon anknyter till internationell forskning som betonat husbondens moraliskt uppfostrande uppgift i samhällsordningen som förklaring. De som fälldes i det svenska materialet dömdes aldrig till lagens strängaste straff (Hassan Jansson, s. 80–99).

Utifrån detta forskningsläge är det relevant att ställa frågor om på vilket sätt olika klasspositioner hos offer och förövare påverkar tillgängliga subjektpositioner och därmed rättspraktikerna. Mitt bidrag till tolkning av sexuellt våld i äldre tid är alltså inspirerat av poststrukturalistisk feministisk kritik som lägger vikt vid diskursiva och motdiskursiva praktiker. Med stöd hos Smart, Grosz, Butler, Scott och Haraway ställer jag nu frågor om vilka erfarenheter med avseende på kön och klass som skapades i en våldtäktsprocess i det tidiga 1800-talet i en svensk domstol och hur dessa erfarenheter användes och förhandlades för att skapa subjektpositioner. Historikerns signum är förändringsperspektivet. Det är också ett perspektiv som samspelar väl med feministisk politik. Positioner i kön, klass, etnicitet och sexualitet är historiskt situerade, de tar form och förändras och skär över varandra i de historiska rummen.

I det följande skall våldtäktsmålet från 1821 analyseras utifrån de i tiden rådande rättspraktikerna. Vi skall se hur rättsdiskurserna materialiseras och skapar köns- och klasspositioner och vilka möjligheter till motstånd mot förtryckande diskurser som fanns. Jag kommer att använda mig av domboksmaterialet till våldtäktsmålet och läsa målet genom dess språkliga konstruktioner.

Historiska källor delas generellt in i två grundläggande kategorier, berättelser och kvarlevor. Det sägs ibland att källkritiken spelat ut sin roll, att de kritiska grundregler som källkritiken ger inte är användbara på modern forsk-

ning, eftersom vi sällan ställer frågor om aktörers avsikter eller försöker fastställa sanningar. Bortsett från att traditionell källkritik fortfarande har en potential inte minst när det gäller att granska mediala konstruktioner, vill jag hävda att källkritikens första regel är särdeles relevant i all kritisk forskning. Den första regeln innebär att identifiera källan, att granska dess tillkomst och betydelse i samhällsbygget. Vi är då inte i första hand intresserade av källan som berättelse utan som kvarleva. Historikern Joan W Scott har inom en poststrukturalistisk tradition visat vägen för en avancerad källkritik som saknar motstycke i traditionell historisk forskning. Hon menar att om vi använder oss av källorna som kvarleva (Scott använder inte de källkritiska begreppen) kan vi granska själva källans grundförutsättningar, dess betydelse för att skapa samhällelig ordning. Källans språkliga konstruktion hjälper till att ge ramarna för vårt tänkande, att strukturera erfarenheter.¹⁹ Att läsa lagtexterna och rättspraktikerna som kvarlevor är en viktig del i min analys. För att kunna granska våldtäktsmålets ideologiska innebörder och de subjektpositioner som förhandlas måste jag även använda mig av berättelser i våldtäktsmålet.

Våldtäktsmålet 1821

Rättsteorin har på olika sätt förskjutits från medeltiden och fram till modern tid. Lagar och paragrafer har avlöst varandra och kodifierat gällande rättspraktiker. Det har sedan medeltiden funnits lagstiftning mot våldtäkt. Enligt forskningen skall denna så kallade kvinnofridslagstiftning ses som en del i kampen mot släktfejder och alltså inte som ett skydd mot kvinnors integritet (Hassan Jansson, s. 295f). Långt fram i vår tid var det enligt lagtexten endast kvinnor som kunde våldtas och gifta kvinnor kunde inte våldtas av sina äkta män.²⁰ En av de

större förändringar som ägt rum sedan 1600-talet och fram till 1800-talet är att våldtäktsbrott dels blivit ett brott som faller under allmänt åtal, dels ett brott som förlorat sin ställning i rättsteorin som ett verkligt allvarligt samhällsbrott. Därmed inte sagt att offrets ställning har förändrats i motsvarande grad. Med statsmaktens utveckling under 1600-talet och kyrkans inordning i staten fick lagstiftningen om våldtäkt en central ställning för att skydda husbonde- och hushållsmakten som statens grundbultar. Äktenskapet stärktes och till skydd infördes en sträng mosaik lag som tillägg till landslagen enligt vilken dödsstraff påbjöds för utomäktenskapliga förbindelser. För våldtäkt dömdes liksom tidigare till dödsstraff men med den skillnaden i bevisföringen att medeltidslagstiftningen krävde att gärningsmannen togs på bar gärning. Bevisningen under 1600-talet krävde endast två samstämmiga vittnen (Hassan Jansson, s. 25–27).

Offret som potentiellt misstänkt

Vid tiden för våldtäktsmålet i Helsingborgs kämnärsrätt 1821 gällde 1734 års lag. Nytt i den straffsats som gällde 1821 var att dödsstraffet var avskaffat. En annan nyhet var att frågan om våldtäkten fullbordats eller ej skulle bevisas. Våldtäktsbrott sorterades under missgärningsbalken och kapitlet ”Om kvinnofrid”. I första paragrafen står det:

[T]ager man qwinno med wåld, och emot hennes wilja främjar sin onda lusta, och warder lagliga thertil wunnen; miste lifet, och qwinnan ware saklös. Ej må och någon henne thet förewita, wid fyratijo dalers bot. Gitter han ej fullborda sin onda wilja: böte ändå för wåldet hundrade daler.²¹

Det språk varigenom rättsteorin uttrycks med ord som ”wilja” och att någon ”inte kan henne

thet förewita”, konstruerar offret som en potentiell misstänkt vars heder står på spel. Har hon tvingats eller har hon samtyckt? Det är frågan. Endast denna sexuerade lagkonstruktion erbjuds som hjälp till förståelse av handlingen hon utsatts för. Interpelleringen av offret skapar i denna passus bara positionen som (hetero)sexuell. Antingen blir hon som Carol Smart säger ”the slut who turns men on”, eller så har hon sin heder. Hedern som en konstituerande del av kvinnans samhällelighet är könsspecifik och (åter)skapar könsskillnad. Genom att använda rätten för att få upprättelse kan offret acceptera den subjektsposition som interpellationen ger. Därigenom upprätthålls könsskillnad, vilket är en förutsättning för upprätthållandet av rådande äktenskapsinstitution och samhällsordning. Offret konstrueras i endimensionella termer där begreppet vilja, förutom att det misstänkliggör offret, dessutom kan utesluta hänsynstagande till skilda klasspositioner hos offer och förövare, något som också försvårar eller omöjliggör för offret att tolka övergreppet i klasstermer.

För att den subjektsposition som interpelleras genom rättsspråket skall vara en verksam beståndsdel i reproduktionen av de sociala relationerna måste den accepteras och internaliseras. Om så inte sker riskerar rättsteorin att vara illegitim. Den riskerar emellertid att vara så även om rätten inte används för upprättelse. Hur stor betydelse denna icke-användning har för samhällsrelationerna är emellertid beroende av andra samhällsdiskurser. Men möjligheten finns också att subjektspositionerna kan omförhandlas i rättsprocessen. För att synliggöra omförhandling krävs ett perspektiv som uppfattar subjektet som flerskiktat och decentrerat.

Berättelserna i målet

Den sextonåriga flickan Catharina Kobb var

som de flesta vid denna tid i hennes samhällsstånd och ålder anställd som piga. Hennes far var hantverksgezell. Flickan var i strukturellt socialt underläge gentemot sitt husbondefolk. Husbonden, Johannes Sandberg, var murmästare och matmodern, Mariana Sandberg, var pantlånerska. I hushållet fanns ytterligare en piga, Christina Brenning.

Sent en kväll i januari 1821 hade den äldre pigan, enligt vittnesmålet, hört flickan skrika på hjälp från Johannes Sandbergs rum beläget i ett hus inne på gården. Mariana Sandberg hade tillkallats och hon tillkallade i sin tur några grannar. Tre personer infann sig och tillsammans begav sig alla fem till brygghuset som låg vägg i vägg med Sandbergs rum men dörren dit in var låst och vittnena uppgav i rätten att de inte kunnat ta sig in och att de dessutom var rädda, eftersom Sandberg sagt att han hade ett gevär. Klockan 3 på morgonen hade flickan själv lyckats ta sig därifrån. Hon hade sprungit in till sällskapet i bara lentyget och jämrat sig mycket. I rätten berättade hon om sina förfärliga upplevelser i Sandbergs våld och hur han ”flera gånger fullbordat sin onda vilja”. Nu hade också bud sänts efter hofpredikanten, en jordegumma och en läkare, samt flickans föräldrar. Undersökningen, besiktningen, visade att flickan varit mycket illa, att hennes underliv, eller som man sade hennes födslodelar, var svullna och inflammerade och att hon hade blåmärken kring haka och mun.

I rätten fick Mariana Sandberg frågan om hennes make och flickan haft ett ”ovanligt förhållande”. Hon svarade att det hade de inte. Catharina Kobb fick själv ingen direkt fråga om detta, men berättade frivilligt för att värja sig mot misstankar om samtycke, att hon hade skött sitt arbete. Hon uppgav att hon gått upp för att bädda åt Sandberg. Han hade följt efter henne, dragit ut nyckeln och slagit för regeln.

”[O]rolig av starka drycker” hade han sedan, för att förmå henne till samlag, både hotat och erbjudit pengar. Men då hon vägrat hade han våldtagit henne upprepade gånger och förorsakat henne stor plåga. Dessutom hade han vänt henne med ryggen åt honom och i den ställningen våldtagit henne och då hade hans manslem trängt så djupt in i henne att ”den menliga skadan blef där ingjuten”. För att ytterligare understryka sin oskuld berättade flickan att hon skrikit allt vad hon förmått. Catharina Kobb använde sig aldrig av någon möjlighet att ”tala tillbaka”, att göra motstånd mot våldtäktsdiskursen. Hennes (försvars)tal var direkt sprunget ur lagens formuleringar, både när det gällde beviskravet att inte ha samtyckt och när det gällde rena formuleringar som ”hans onda vilja”. De närvarande vittnena hade av det de hört inte kunnat dra någon annan slutsats än att flickan våldtagits av husbonden. Pigan Brenning uppgav att Sandberg sagt till flickan: ”vill du vara beskedelig din kona” och hon hade även hört att Sandberg var ”grof” och på frågan om vad ordet betydde, svarade hon ”våldtog”.²² Brenning bekräftade således offrets oskuld.

Flickan Kobb försvarade sig inom en speciell diskurs, en dygdighetsdiskurs, som på en gång bidrog till att frikänna henne från delaktighet i våldet mot henne och att reproducera klass- och könpositioner. Genom att hänvisa till den dygd som låg i arbetet, att hon gått upp för att bädda, avvisades emellertid inte den sexuella inskrivningen som låg i begreppen tvång och samtycke. Den hjälpte bara till att utesluta samtycke. Det gjorde även hennes berättelse om att hon skrikit. Även vittnenas berättelser underströk offrets motstånd. Flickan hade, i vittnenas redogörelser, gjort motstånd eftersom Sandberg i grova ordalag uppmanat henne att vara ”beskedelig”. Offrets underordnade klassposition stärktes av dygd-

ighetsdiskursen därigenom att arbetets moraliska uppbygglighet hotades av husbondens våld. Hon hade uppfyllt sina plikter, men han hade utnyttjat sin ställning. Den rättsliga praktiken med offrets och vittnenas berättelser strukturerades av den rådande rättsdiskursen och interpellationen av offret genom begreppen tvång och "vilja". Den juridiska processen var dock återhållsam i kravet på offret att ytterligare underbygga sitt försvar med dygdiga argument. Vittnesberättelserna och flickans ålder och position var sannolikt tillräckliga. Den rättsliga diskursen utmanades emellertid inte av berättelserna.

Samtidigt som interpellationen av offret erbjöd en väg till upprättelse, återskapas den könade rättspraktiken om offret inte finner en väg som "talar tillbaka", dvs blir interPELLERAD i en annan position varifrån motstånd kan formuleras, exempelvis en annan klassposition. Kombinationen av Kobbs klass- och könspositioner försvårade motstånd. Däremot gjordes, genom målets själva drivande kraft, motstånd mot den endimensionella (hetero)sexuella rättsdiskursen och dess interpellationer.

Motstånd

För att straff för våldtäkt skulle utdömas krävdes bevis för att våldtäkten var fullbordad och dessa bevis ansåg den lokala rätten inte fanns.²³ Sandberg dömdes därför till böter.²⁴ Eftersom våldtäktsbrott räknades som svåra brott som gav fängelsestraff (och före 1779 dödsstraff) skulle domen underställas hovrättens skärskådande. Göta hovrätt dömde till fästningsstraff i två år. Men redan i första instans fick flickan sin heder återupprättad. Hennes ära skulle därmed enligt lagen betraktas som okränkta genom orden "ej må och någon henne thet förewita". På så sätt var också den normativa könsordningen återställd. Äran var

ett diskursivt redskap som strukturerade rättsprocessen men som även, vilket jag framhåller nedan, hade betydelse för själva våldtäkten.

En diskurs utgör inte ensam en samhällskontext och flera subjektspositioner förstärker och kringsskrä olik diskurser, något som målets efterskörd visar. Mariana Sandberg, våldtäktsförövarens hustru, var kärke i våldtäktsmålet. Det var hon som anmälde dådet utifrån egna intressen. Hon ville ha skilsmässa. Det gäng hon samlade kring sig på natten skulle vara vittnen för gynning av denna sak och flickan offerades. Ansträngningarna att hjälpa henne ur Sandbergs våld verkar ha varit ytterst lama. De församlade vittnena slog sig ner och väntade med hänvisning till att Sandberg hade gevär. Det verkliga skälet till att detta mål nådde rätten var alltså ett annat än att en flicka utsatts för våld.

Skilsmässa kunde man få om ena parten gjort sig skyldig till vanärande brott.²⁵ Som husbonde skulle Sandberg sannolikt ha klarat sig undan anmälan eftersom handlingen nästan kunde betecknas som incest. Sandberg skulle vara som en far för sina hushållsmedlemmar och hushållet ett samhällsbärande element som måste skyddas mot moraliskt angrepp. Men hans hustru hade egna planer. Sandberg hade mist sitt burskap som mästare på grund av fällande domar för bl a förfalskning och kunde inte uppge annan försörjning. Sandberg var så ledes mot rådande ordning beroende av hustruns inkomster.

Denna könade föreställning om försörjare och försörjda ingick i den patriarkala politiska ekonomin som tillskrev den gifte mannen, husbonden, försörjningsansvar. Detta var en stark kulturell praxis som kodifierades i 1915 års äktenskapslag och i 1918 års fattigvårdslag. Här blev mannens skyldighet villkorlig, medan hustrun skulle sörja för mannen endast om hon

hade förmåga.²⁶ Den lokala rätten som dömde i våldtäktsmålet var i sin övergripande hantering styrd av dessa konstruktioner och avsåg i sin friande dom att till skenet upprätthålla Sandbergs status. Denne hävdade i sin nådeansökan att han inte kunde uppfylla sina faderliga skyldigheter och sina plikter mot sina föräldrar om han blev dömd till fängelse.²⁷

Den kanske mest centrala aspekten av den hegemoniska manligheten under denna tid låg i det dikotoma begreppsparet försörjare/försörjd och denna ordning hade rubbats inom makarna Sandbergs äktenskap.²⁸ Legitimiteten för Johannes Sandbergs maktställning hade undergrävts genom att hustrun tagit försörjningsansvaret. Den sexistiska lagstiftningen och rättspraktiken gav nu honom en möjlighet till hämnd. I sina språkliga konstruktioner förmedlade dessa först vad det innebar att vara kvinna (sexuellt ren) och sedan hur denna kvinnlighet kunde betvingas och kränkas genom att ära och heder ställdes på spel. Slutligen fanns beskrivningen av hur könsordningen kunde återställas, genom offrets rättsliga upprättelse.

Mot denna försörjardiskurs och den makt som dess sociala och kulturella praktiker återskapade hade Mariana Sandberg gjort motstånd. Hon godtog inte makens anspråk och ville heller inte fortsättningsvis försörja honom. Därför iscensatte hon skilsmässoprocessen. Mariana Sandbergs motstånd innebar en omförhandling av den politiska ekonomins interpellationer till subjektspositionen hustru. Johannes Sandberg i sin tur använde sig i sin nådeansökan av de diskursiva redskap som först hade diskvalificerat honom i hans manlighet, nämligen försörjningsansvaret. Han kämpade för att återvinna sin status inom samma diskursiva fält genom att tala om plikter som fader och son. Hovrättens dom som avskilde förövaren från den sociala gemenskapen inne-

bar att hushållets äktenskapliga gränssättning fick offras för den viktigare frågan om hushållets moral och hela samhällets sexuella gränssättning.

Förtryckande diskurser

De könande begreppen tvång/samtycke och äran gjorde offret tillgängligt för förtryckande diskurser vilka i sin tur återskapades genom performativt handlande i rättspraktikerna. Diskurserna skapas och återskapas således inte bara genom könande begrepp utan genom de levda subjektspositionernas praktiker som är historiskt situerade. I den första delen av rättsprocessen skapades inget motstånd mot interpellationen våldtäktsoffer. En orsak till lydningen och hörsamheten måste sökas i offrets klassposition och den erfarenhet som klassdiskurserna levdes ut i. En annan orsak finns att söka i den underordnande roll offret intog i processens början där hennes mål genast övertogs av andra intressen. Mariana Sandbergs vardagsliv och position i hushållet till följd av makens sociala degradering gick inte i fas med interpellationen hustru. Hennes levda praktik svarade inte mot begreppet hustru och här till knutna förväntningar. Hon kunde därför utifrån en unik position intervensera i tjänsteflickans utsatthet och samtidigt som denna offerades fördes en annan social och diskursiv kamp som fällde gärningsmannen. Dock utan att rätts teorin och rättspraktikerna rörande våldtäkt förändrades.

Inledningsvis ställde jag frågan vad ett post-strukturalistiskt inspirerat perspektiv kan tillföra forskningen om våldtäkt i äldre tid utifrån begreppen tvång/samtycke och ära. Min utgångspunkt är att språket, lagens text och dess tillämpning, är samhällskonstituerande. Därmed vänder jag mig mot kunskapstraditioner som inte håller isär begreppen och den sociala

kontexten och som därmed inte uppmärksammar den kunskapande makten i språket. Min slutsats är att lagtextens interpellation av offret i de dikotoma termerna tvång/samtycke var invävda i begreppen ära och heder. Dessa begrepp var ofrånkomliga i rättsprocessen genom att lagrummet tilltalade offret i dessa termer och därmed skapade en ideologisk position för offret. Denna beskrev kvinnan utifrån ärbärdhet men erkände inte offrets och gärningsmannens skilda klasspositioner. Detta innebar att tvånget lämnades därefter och samtycket framställdes som tänkbart just genom offrets underordnade klassposition. En våldtäkt tog uttryckligen ifrån offret hedern vilken sedan kunde återvinnas genom att gärningsmannen straffades. På så sätt återskapades den ordning som rättsteorin var uttryck för. Jag har även visat att motstånd mot interpellationer var möjligt men att olika sociala positioner måste beaktas i analysen samtidigt som olika diskursiva fält synliggörs.

En fråga som nu till sist skall besvaras är vad en analys av språket som maktstruktur kan bidra med när det gäller sexuellt våld. Jag menar att en diskursanalys bidrar med särskild kunskap, i det här fallet för att förstå de strukturella ramarna för offrets erfarenheter och för möjligheter till motstånd. Rättsteorin och rättspraktikerna konstruerar positioner där offret och gärningsmannen tilltalas som subjekt. Det språkliga tilltalet, interpellationen, blir samtidigt en plats varifrån offret kan tala och bli hört. När en kvinna tilltalas som våldtäktsoffer har hon vissa möjligheter som är givna av språket. De betydelsebärande begreppen var då, liksom nu, tvång och samtycke, till vilka dessutom äran var kopplad. Den könade rättsteorin som beskrev kvinnan utifrån ärbärdhet återskapades om offret inte fann en väg att "tala tillbaka", dvs blev interPELLERAD i en annan position, t ex

en överordnad klassposition, varifrån motstånd kunde formuleras. Denna analys svarar inte direkt på frågan om varför män våldtar kvinnor och hur det patriarkala förtrycket skall upphöra. Men en del av förklaringen bör sökas i alla könande interpellationer som formar erfarenheter och som genom begrepp som ära gör kroppar tillgängliga för förtryck.

Noter

1. I vissa städer skedde rannsaking i brottmål i kämnärsrätterna. Rådhusrätterna dömde.
2. Forskningen om hantverkarkultur samt brottsforskningen rörande äldre tid har framhållit ärans betydelse som samhällsintegrerande makt. Den som förlorade äran förlorade sin plats i en social gemenskap. Se t ex Lars Edgren: "Crafts in Transformation? Masters, Journeymen and Apprentices in a Swedish Town 1800–1850", *Continuity and Change*, vol 1 part 3, 1986, s. 363–383; Eva Österberg & Dag Lindström: *Crime and Social Control in Medieval and Early Modern Swedish Towns*, Uppsala universitet 1988.
3. Catharine A MacKinnon: *Toward a Feminist Theory of the State*, Harvard University Press 1989; Carol Smart: *Law, Crime and Sexuality. Essays in Feminism*, Sage Publications 1995.
4. Sandra Harding: *The Science Question in Feminism*, Cornell University Press 1986, s. 15.
5. Sandra, Harding: "Feminism, Science and the Anti-Enlightenment Critiques", *Feminism/Postmodernism*, red. Linda Nicholson, Routledge 1990, s. 89.
6. Sandra Harding: "Rethinking Standpoint Epistemology", *Feminist Epistemologies*, red. Linda Alcoff & Elisabeth Potter, Routledge 1993, s. 69–72. Harding menar att feminister måste ta strid om begreppet

- objektivitet och att det kan tjäna emancipatoriska syften.
7. Flax citeras av Harding 1990, s. 84.
 8. Donna Haraway: *Simians, Cyborgs and Women. The Reinvention of Nature*, Free Association Books 1991, s. 183–189.
 9. Se t ex Chandra Talpade Mohanty som menar att den västerländska feminismens homogeniserande könsbegrepp leder till kränkande och lika homogeniserande bilder av kvinnor i den s k tredje världen: "Med västerländska ögon. Feministisk forskning och kolonial diskurs", *Globaliseringens kulturer. Den postkoloniala paradoxen, rasismen och det mångkultruella sambället*, red. Catharina Eriksson m fl, Nya Doxa 1999, s. 195–210. Se även Uma Narayan som menar att nationella och kulturella skillnader essentialiseras, "Essence of Culture and a Sense of History. A Feminist Critique of Cultural Essentialism", *Decentering the Center. Philosophy for a Multicultural, Postcolonial and Feminist World*, red. Uma Narayan & Sandra Harding, Indiana University Press 2000, s. 80–100.
 10. Ulrika Andersson: "Det gränslöst feminina. Kvinnliga kroppar och sexualiteter i rättslig hantering av våldtäkt", *Mord, misshandel och sexuella övergrepp. Historiska och kulturella perspektiv på kön och våld*, red. Inger Lövkrona, Nordic Academic Press 2001, s. 168–187.
 11. Karin Hassan Jansson: *Kvinnofrid. Synen på våldtäkt och konstruktionen av kön i Sverige 1600–1800*, Acta Universitatis Upsaliensis 2002, s. 162–163.
 12. Elisabeth Grosz: *Volatile Bodies. Toward a Corporeal Feminism*, Indiana University Press 1994, s. 155–157.
 13. Judith Butler: *Bodies that Matter. On the Discursive Limits of 'Sex'*, Routledge 1993, s. 1–23.
 14. För olika hållningar, se bell hooks: *Talking Back. Thinking Feminist, Thinking Black*, South End 1989 och Patricia Hill Collins: *Black Feminist Thought*, Routledge 1991, s. 22ff, vilka menar att svarta kvinnor har speciella erfarenheter som förtryckta, vilket ger dem en särskild kunskapsposition. Jfr bl a Joan W Scott som menar att all erfarenhet struktureras diskursivt. Ståndpunktsteorin situerar subjektet före upplevelsen: "Experience", *Feminist Theorize the Political*, red. Judith Butler & Joan W Scott, Routledge 1992, s. 22–40.
 15. Monika Edgren: "Makt, sexualitet och våld. Lagen, rätten och det sociala livet genom ett våldtäktsmål i Helsingborgs kämnärsrätt 1821", *Scandia* 1997:2, s. 227–257.
 16. Miranda Chaytor: "Husband(ry): Narratives of Rape in the Seventeenth Century", *Gender & History*, vol 7 nr 3, 1995, s. 378–407.
 17. Marie Lindstedt Cronborg: *Synd och skam. Ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680–1880*, Lund 1997, s. 209, 230–231, 248 och Eva Bergenlöv: "Våldtäkt – brott mot Gud, ordningen eller individen", *Offer för brott. Våldtäkt, incest och barnamord i Sveriges historia från reformationen till nutid*, red. Eva Bergenlöv, Marie Lindstedt Cronberg, Eva Österberg, Nordic Academic Press 2002, s. 193.
 18. Anna Clark: *Women's Silence, Men's Violence. Sexual Assaults in England 1770–1845*, Pandora 1987, s. 40f.
 19. Joan W Scott: "A Statistical Representation of Work", *Gender and the Politics of History*, Columbia University Press 1988, s. 113–118.
 20. I Brottsbalken kap 6 från 1965 görs ingen åtskillnad utifrån civilstatus. Även gifta kvinnor ansågs nu ha rätt till sin kropp, men

- förslaget var långt ifrån enhälligt, SOU: 1982:61, s. 33–36. Kapitlet fick ny rubrik och nytt innehåll 1984. Rubriken ”Om sedlighetsbrott” ändrades till ”Om sexualbrott”. Våldtäktsparagraferna gjorde inte längre skillnad på om våldet utövades av män eller kvinnor, var heterosexuellt eller homosexuellt. Se Carl Holmberg m fl: *Kommentar till Brottsbalken*, del 1 1995, s. 272–281.
21. *Sveriges rikes lag 1734. Jemte sammandrag af sedermera och sednast efter riksdagen 1840–1841 utkomme författningar*, Norstedts och söners förlag 1841, s. 164.
 22. Helsingborgs kämnärsrätt protokoll 19/1 1821, Helsingborgs stadsarkiv, LLA.
 23. Enligt kungligt brev 7/12 1764 var straffsatsen för ofullbordad våldtäkt böter.
 24. Helsingborgs kämnärsrätt protokoll 25/4 1821, Helsingborgs stadsarkiv, LLA.
 25. Före 1810 fanns endast två skäl att få skilsmässa; hor (utomäktenskaplig kärlek) och egenvilligt övergivande. Efter 1810 kunde man ansöka om skilsmässa om en make gjort sig skyldig till vanärande brott. Se Marja Taussi Sjöberg: *Skiljas, trolöving, äktenskap och skilsmässa i Norrland på 1800-talet*, Författarförlaget 1986, s. 47, 52.
 26. Monika Edgren: *Tradition och förändring. Könsrelationer, omsorgsarbete och försörjning inom Norrköpings underklass under 1800-talet*, Lunds universitet 1994, s. 202.
 27. Begreppet den hegemoniska manligheten är hämtat från R W Connell, som hävdar att ”hegemoni skapas om det finns ett samband mellan kulturella ideal och institutionell makt, kollektivt även om inte individuellt”. Se *Maskuliniteter*, Daidalos 1999, s. 101.
 28. Handlingar i nådeansökan. Justitierevisiörens arkiv. Besvärs- och ansökningsmål 1823 juli 2–8, nr 32, RA/1311. RA.

Summary

This article deals with ontological and epistemological approaches regarding research on sexual violence. Focusing on a rape case from a Swedish court in 1821, the feminist departure is that language, law text and its practices structure the experience and resisting power of the victim as well as the availability of bodily violation. The interpellation of the victim in the law text in the binary concepts of *force* and *consent* were embedded in the historical situated concept *honour*, which described the women out of the perspective of sexual decency. It is stressed in the article that law text and its practices offered a scope beyond which no rape narratives could be pronounced including the victims as well as the witnesses and the perpetrators. This scope forced the victim not only to pronounce her experience within a certain structure of power but also to acknowledge prevailing sexual discourse. The theoretical approach of this study demonstrate that law text and its practices constructs positions were the victim is interpellated as a subject which at the same time is a position from where the victim can speak and be heard. The possibilities of resistance, ”to talk back”, depended on whether the victim was interpellated in a superior position to the perpetrator, for instance a higher class position. One central conclusion given by this theoretical approach is that subject positions must be viewed as manifold and decentered.

Monika Edgren

Genusvetenskap, Teknik och samhälle
Malmö högskola
205 06 Malmö
Monika.Edgren@mah.ts.se